

Галабурда Тарас Ігорович
аспірант кафедри історії держави,
права та політико-правових учень
юридичного факультету
Львівського національного університету
імені Івана Франка

**Використання історичного досвіду в сучасних умовах судової реформи в
Україні (на прикладі кримінального судочинства в Галичині за
Австрійським кримінально-процесуальним кодексом 1873 р.)**

Сучасний стан державотворення в Україні пов'язаний із суттєвим реформуванням судової влади та системи правосуддя, що будуються на засадах верховенства права і відповідають європейським стандартам. Під час удосконалення кримінального судочинства у сучасній Україні важливим є врахування не лише міжнародного правового досвіду, але й національного. Особливий інтерес викликає історико-правовий аналіз кримінального судочинства як механізму захисту прав та інтересів осіб, суспільства та держави у судах Австро-Угорської монархії на прикладі Галичини.

Розуміння кримінального процесу суттєво різниться на різних етапах розвитку європейської правової думки. Переломним у цьому випадку необхідно вважати XVIII–XIX ст., коли під впливом філософських ідей Просвітництва поширився раціоналізм в країнах Європи, зокрема і в Австрійській імперії, який передбачав ефективнішу модель управління державою за чітко визначеними правилами. Такими правилами власне і стало уніфіковане законодавство, мета якого полягала у створенні найсприятливіших умов для розвитку держави. Водночас Просвітництво сприяло становленню т.зв. освіченого абсолютизму – політичної системи, в якій монарх (імператор) був покликаний перетворювати, дисциплінувати й скеровувати суспільство на шлях безкінечного прогресу. Світоглядно «освічений абсолютизм» спирався на твори філософів – від Томаса

Гоббса до Вольтера, – які розуміли державу як форму суспільного договору між владою і населенням та вважали можливим побудувати гармонійні відносини завдяки “чистому розумові”. Метою реформ освіченого абсолютизму одночасно були інтереси держави (пристосувати монархію до нових викликів) і турбота про покращення життя простих громадян. Чи не найбільш показовим прикладом таких системних перетворень, безумовно, є монархія Габсбургів.

Австрійський Кримінально-процесуальний кодекс 1873 р. перебував у нерозривному зв'язку із попередніми законами, що регулювали кримінальне судочинство Австрії, зокрема, КПК 1850 р., на підставі якого КПК 1873 р. здійснив повернення до багатьох вирішальних положень. Наприклад, рішення Верховного судового і касаційного трибуналу у Відні на підставі КПК 1850 р., котрі однаково добре зарекомендували себе за формою і змістом, у багатьох випадках стали основним джерелом інформації, що сприяла вдосконаленню відповідних положень у КПК 1873 р. Водночас, судова практика і наукова література, що сформувалася за час дії Кримінально-процесуального кодексу 1853 р. в усіх тих положеннях, що не були скасовані чинним КПК 1873 р. або встановлені в інших нормативно-правових актах, продовжувала діяти у тих самих правових межах.

Весь процес кодифікації тривав 13 років, упродовж яких було розроблено 10 законопроектів. Більшість з них навіть не були спрямовані на подальшу роботу, однак два найбільш важливих, тобто проєкт V від 1863 р. та проєкт IX з 1869 р., заслуговують на увагу. Проєкт V послужив основою для розробки проєкту IX, який у свою чергу, лише з незначними поправками, був остаточно схвалений і прийнятий як кримінально-процесуальний кодекс. Відмінності між проєктами V та IX були такими: V відхилив, а IX вніс допоміжну скаргу; відповідно до проєкту V, присяжні засідателі мали розглядати справи про незначні правопорушення та проступки, IX не передбачав такої процедури; проєкт V виключав можливість подачі апеляції на ухвали повітових судів щодо (вини) обвинувачення, а IX таку можливість припускав; за проєктом V прокурор мав можливість використовувати різні правові заходи на користь

обвинуваченого, а IX заборонив це; проєкт IX не дозволяв проводити головне слухання проти відсутньої особи, тоді як проєкт V передбачив таку можливість. Зрештою, форма нового кодексу була результатом описаних правил та положень. Було вирішено використати перші три положення, а два останніх відхилити.

Структурну систему кодексу можна відобразити такими головними частинами: Загальні положення (розділ I. §§ 1–7). Особи, що беруть участь у кримінальному судочинстві, про оголошення судових рішень, про перегляд матеріалів справи (розділ II –VIII, §§ 8–83). Про сам спосіб кримінального судочинства, а саме: про звичайне судочинство у справах про злочини та правопорушення (розділи IX–XX. §§84–364) про судочинство щодо приватних скарг (розділ XXI §§365–379); про витрати у кримінальному судочинстві (розділ XXII. §§389–395); про виконання судових рішень (розділ XXIII. §§396–411); 5) про судовий процес проти невідомих осіб, відсутніх і втікачів (розділ XXIV. §§412–428); про спеціальне провадження (розділ XXV. §§ 429–446); про провадження у справах про правопорушення (розділ XXVI. §§447–482); про провадження у справах із питань друку (розділ XXVII. §§483–494).

Разом з тим, австрійське кримінальне судочинство, окрім КПК 1873 р., застосовувало положення інших нормативно-правових актів, що мали пряме відношення до кодексу, таких як: Закон “Про компетенції військових судів” від 20 травня 1869 р., № 78 (§60 КПК 1873 р.); Закон “Про охорону житлового права” від 27 жовтня 1862 р., № 88 (§§139–142); Закон “Про захист таємниці листування та інших послань” від 6 квітня 1870 р., №42 (§§146–149); Закон “Про захист особистої свободи” від 27 жовтня 1862 р., №. 87 (§§175, 180 і 452); Закон “Про формування списків присяжних” від 23 травня 1873 р., №12 (§302); Закон “Про відшкодування шкоди завданої несправедливим судовим вироком” від 16 березня 1892 р. №64; Закон “Про відшкодування шкоди завданої ув’язненням” від 18 серпня 1918 р. №318 та інші.

Австрійський КПК 1873 р. передбачав принципи об’єктивної істини, здійснення процесу уповноваженими законом органами від імені

держави, принцип ініціювання судочинства лише за наявності скарги, принципи усності та безпосередності, гласності, змагальності, а також принцип вільної оцінки доказів судом та ін.

Принцип об'єктивної істини (принцип матеріальної правди). Потрібно було виконати два завдання: 1) кримінальне судочинство повинно було встановити чи обвинувачений дійсно вчинив кримінально протиправне діяння у вчиненні якого обвинувачувалася особа. 2) яка норма кримінального закону повинна бути застосована до відповідної особи і яке покарання повинна понести така особа.

Здійснення процесу уповноваженими законом органами від імені держави. Цей принцип ґрунтувався на тому, що держава самостійно або через уповноважені на те органи ініціювала розгляд діянь, що були предметом кримінального судочинства. Розпочати кримінальне судочинство можна було двома способами: 1) ініціювати початок кримінального судочинства могла потерпіла особа від злочинного діяння, а скарга подана такою особою називалася *приватна скарга*. 2) спосіб вказував на те, що держава також мала право виступити зі скаргою без участі потерпілої особи, а й навіть проти її волі. Держава через уповноважені на те органи вносила *скаргу публічну*.

Принцип ініціювання судочинства лише за наявності скарги - це процесуальна норма, котра дозволяла здійснювати судові переслідування за вчинення конкретного кримінально-караного діяння тільки за бажання особи, яка постраждала внаслідок вчинення цього діяння.

Положення австрійського законодавства, щодо *принципу безпосередності й усності* судового розгляду містилися в Ст. 10 грудневої конституції 1867 р. "головна розправа перед судом має бути явна й усна". На виконання того положення в австрійському КПК 1873 р. був §258 підрозділ (р. 18) у якому вказувалося, що суд при видачі вироку повинен враховувати лише те, що відбулося під час головного слухання. Письмові акти могли зараховуватися як докази, якщо вони були зачитані на головному слуханні, тому суд ні в якому випадку не мав право ґрунтувати свій вирок на доказовому матеріалі, що був

зібраний під час проведення попереднє розслідування, однак не був представленим на головному судовому розгляді.

Австрійський КПК 1873 р. щодо положень *принципу вільної оцінки доказів* містив тільки один виняток, де вказано, якщо попереднє питання стосувалося дійсності шлюбу, рішення цивільного судді, компетентного у цій справі, повинно використовуватись як основа для судового рішення у кримінальній справі. У цьому випадку вирок у цивільній справі мав преюдиційний характер для кримінального судочинства. Причиною прийняття таких положень було у тому, що провадження у справах сімейних опиралося на декреті надвірнім від 1819 р.

Гласність судочинства могла бути двох видів: внутрішня, котра стосувалася сторін й суду і зовнішня, котра опиралася на гласність цілого судочинства та суспільства. Зовнішня гласність могла бути обмеженою до судового розгляду, тому у цьому випадку тільки судовий розгляд був гласним, а попереднє розслідування залишалось таємним. §97 австрійського КПК 1873 р. вказував на таємність попереднього розслідування. Абзац 2 §97 ні повноважний обвинувач ні захисник не могли бути присутніми при офіційному допиті підозрюваного або свідків слідчим-суддею.

За Австрійським КПК 1873 р. *докази* поділялися щодо їх джерела та щодо їх предмета. Докази щодо їх джерела були додатково розділені на прямі докази і непрямі докази. Джерелом прямих доказів могли бути лише висновки, зроблені особисто суддею або третіми сторонами, які потім повідомляли суддю про них, а підставою для непрямих доказів послужили висновки судді, які полягали у встановленні достовірності факту, що були предметом доказів. Докази щодо предмета обвинувачення поділялися на обвинувальні докази та виправдувальні докази. тодішня правова література пов'язувала поняття доказів з поняттям засобів доказування які розумілися як будь-яка процесуальна діяльність, що дозволяє отримати докази у суді. В австрійському кримінальному судочинстві виділяли такі засоби доказування: огляд, висновки експертів, показання свідків, показання підозрюваного (обвинуваченого), листи й документи та узгодження

кількох непрямих доказів. Велику увагу в кодексі було приділено експертам, що мали два завдання: перше – вивчення матеріальних доказів, друге – подання відповідних висновків експертизи та їх обґрунтування. Виклик експертів залежав від волі судді, за загальним правилом суддя викликав двох експертів. Випадок меншого значення, коли можна було викликати лише одного експерта, був винятком з правила. Кодекс вперше врегулював положення про експертний висновок як самостійний доказовий засіб у кримінальному судочинстві, котрі були включені у главі XI, де, також містилися положення про огляд місця події. Водночас, простежувалася тенденція замість експертів – приватних осіб залучати державні установи та інститути у деяких сферах, наприклад фінансовій, медичній та ін.

У межах австрійського КПК 1873 р. під *юрисдикцією суду (foriscompetentia)* розуміли право й одночасно обов'язок суду виключно здійснювати свої повноваження у конкретній справі. Австрійський КПК 1873 р. встановлював *загальну й виняткову юрисдикції*, критерієм котрих був персональний характер, а саме правовідносини, що вирішувалися у військових судах, а також, правовідносини, що регулювалися міжнародним правом. Юрисдикція суду, поділялася на *територіальну*, яка могла бути: звичайною (що ґрунтувалася на загальних положеннях закону) й надзвичайна (базувалася на винятковому положенні, що існувало тільки для певної особливої справи, що стосувалося чисто зовнішніх й випадкових обставин, які вимагали для вирішення конкретної справи залучення іншого суду), а також *предметну* (родову).

Австрійський КПК 1873 р. містив положення, що регулювали *повноваження некомпетентних судів*. Так, відповідно до §65 всі суди, включаючи некомпетентних в окрузі котрих виявлялися ознаки злочину або кримінального правопорушення, мали право й обов'язок, якщо існували причини затримки здійснювати всі необхідні процесуальні діяння, які могли служити для встановлення фактичних обставин справи або затримання підозрюваної особи. Проте, такі суди повинні були негайно повідомити про це

компетентні суди або державні прокуратури та надіслати їм матеріали по кримінальній справі, котру вони ініціювали. Суттєвим було те, що слідчі дії, вчинені некомпетентними кримінальними судами, крім діянь вказаних у попередньому §65, не були самі по собі недійсними, за умови, що вони застосовувалися тільки до попереднього слідства, компетентний суд вирішував, чи потрібно було провести повторне розслідування чи доповнити уже проведене (§66).

До *витрат* на кримінальне судочинство, які могли бути покладені на обвинуваченого відносилися: 1) витрати на доставлення, виклик та кур'єрські послуги; 2) витрати на виклик, охорону (супроводження) й транспортування відповідача або інших осіб; 3) витрати на гонорари свідків, експертів, перекладачів; 4) витрати на гонорари адвокатів та інших представників сторін; 5) витрати на утримання обвинуваченого під вартою; 6) витрати на проїзд та оплату праці судових осіб та прокурорів, а також витрати на проїзд присяжних суддів; 7) витрати на виконання судового рішення. Такі витрати, за виключенням гонорарів, вказаних у п. 4 оплачувалися державою при умові відшкодування відповідних витрат, передбачених §§389–391.

З'ясовано, що австрійський Кримінально-процесуальний кодекс 1873 р. встановлював чіткі терміни *подання скарги (заяви)* – не пізніше шести тижнів з часу скоєння злочину. Згідно з роз'ясненням Міністерства юстиції від 28 лютого 1879 р. саме дата скоєння злочину, а не дата, коли стало відомо про нього, вважалася вихідною точкою у встановленні граничних термінів. Прокурор був зобов'язаний ознайомитися з усіма повідомленнями щодо злочинів, у т.ч. анонімними. Прокурор також володів правом звертатися до суду щодо початку попереднього судового слідства у справі, клопотати про проведення обшуку будинку. Підтверджено нечіткий розподіл компетенції між слідчим суддею і прокурором у контексті початку досудового слідства, а також те, що впровадження попереднього слідства у процес, яке передувало головному слідству, стало нововведенням австрійського КПК 1873 р.

Підготовчі приготування (провадження) були в інтересах обох сторін, оскільки давало можливість предметно підготуватися до головного розгляду. Підготовчий етап починався з відкриттям кримінальної справи, а завершувався ухвалою суду про початок судового розгляду (*головного судочинства*). Цей етап містив такі дії: 1) допит (*дізнання*); 2) слідство; 3) внесення акту обвинувачення. Обвинувачення – це твердження про вчинення певною особою діяння, що підпадало під кримінальну відповідальність і було висунуте в порядку, встановленим чинним на той час законодавством.

Структура акту обвинувачення містила такі складові: 1) ім'я і прізвище обвинуваченого; 2) суть вчиненого злочину із зазначенням його місця і дати; 3) перелік статей Кримінального кодексу або інших законів, порушених обвинуваченим; 4) назва суду, який мав розглянути справу. До акту обвинувачення також додавали короткий, але вичерпний висновок про вчинене правопорушення, базований на матеріалах попереднього слідства (згідно з §207 Кримінально-процесуального кодексу).

Підготовча частина судового процесу полягала у вчиненні судом низці дій перед тим як безпосередньо перейти до розгляду справи на головному судовому засіданні. Підготовче судове засідання відбувалося за участю прокурора, обвинуваченого, захисника, потерпілого, його представника, цивільного позивача (його представника), цивільного відповідача (його представника). У підготовчому судовому засіданні суд мав право призначити головний судовий розгляд на підставі обвинувального акту, клопотати про застосування примусових заходів, закрити провадження у випадку встановлення підстав, повернути обвинувальний акт. Після завершення підготовки до судового розгляду суд постановляв про призначення судового розгляду.

Предметом приватного обвинувачення були крадіжки, правопорушення проти честі, безпеки руху, таємниці листування, авторських прав, інтелектуальної власності, патентного права і т.п. Для порушення справи приватного обвинувачення вистачало вказати лише факт вчинення злочину і бажання покарати злочинця. До предмета державного обвинувачення у скарзі

належали дії, які загрожували суспільній безпеці. Варто відзначити, що до таких правопорушень австрійське законодавство відносило, зокрема, словесну образу честі й гідності імператора, армії та флоту, державних урядників, релігії.

Скарга, як і передбачало законодавство, подавався до того суду, в окрузі якого було вчинено злочин (§51). Якщо ж злочин був вчинений у декількох округах (наприклад, серія пограбувань в різних повітах Галичини) або на кордоні між різними судовими округами, то справа розглядалася за принципом першості – той суд, який почав слідчі дії, і розглядав справу.

Головне судове засідання у справі призначали не швидше, ніж через три дні з часу вступу в силу акту обвинувачення. Визначений термін був необхідним для організації процесу, підготовки сторін, повідомлення свідків тощо. Якщо котрась зі сторін процесу вважала за потрібне залучити нових свідків або експертів, вона зобов'язувалася обґрунтувати це і вчасно повідомити суд (не пізніше, ніж за три дні до судового засідання). У випадку, коли певна сторона не подала належного обґрунтування потреби залучення нових свідків, суд був в праві відхилити таке прохання, навіть у випадку, коли протилежна сторона не була проти.

Головне судове засідання було публічним і на ньому могли бути присутні повнолітні особи. Воно розпочиналося оголошенням справи та перевіркою, чи всі викликані до суду присутні (крім, звісно, перевірки присутності суддів та інших судових працівників). Якщо на судове засідання не з'явився обвинувачений у вчиненні кримінального злочину, суд володів правом наказати привести його силоміць. Обвинувачений повинен був постати перед судом без кайданів. Предмети, які становили доказову базу і підлягали розпізнанню, повинні були внесені до судової зали перед початком засідання. Якщо не прибув приватний обвинувач, це могло означати відмову від обвинувачення.

КПК 1873 р. допускав можливість заочного розгляду кримінальної справи, якщо присутність підсудного не була необхідною з огляду на тяжкість справи, і якщо йому загрожувало не більше п'яти років позбавлення волі (§427). За цих обставин суд мав право заочно винести обвинувальний вирок, копію

якого вручали підсудному. Однак, якщо підсудний був відсутнім на судовому розгляді кримінальної справи з поважних причин, він мав можливість оскаржити такий вирок. Якщо крайовий суд підтверджував істотність причин відсутності підсудного, матеріали справи передавалися для повторного розгляду справи у Вищий крайовий суд.

Сторони у судовому процесі – це учасники спору, обвинувач і обвинувачений. У матеріальному розумінні, згідно з нормами австрійського законодавства, сторонами процесу виступали суб'єкти, правні відносини між якими становили предмет судового розгляду. Права сторін під час судового засідання вважалися рівними: для обвинувача – це право доводити обвинувачення, для обвинуваченого – здійснювати свій захист. У дечому права обвинуваченого були навіть ширші – як от право останнього голосу. Такий порядок містив певний психологічний мотив – дати можливість обвинуваченому завжди відповісти на закиди й справити останнє позитивне враження на суддів. Обвинувачений не був зобов'язаний зізнаватися у скоєному. Зізнання обвинуваченого у скоєнні злочину під час судового засідання могло становити доказ тільки тоді, якщо не було сумніву в його правдивості.

Австрійське законодавство признавало за обома сторонами процесу право доводити перед судом свої твердження та захищати свої права. Сторони процесу були наділені невідчужуваним правом виступити під час засідання, щоби довести свою правоту. Порядок промов у кінцевих дебатах був наступний: спочатку виступала сторона обвинувачення, а вже потім – сторона захисту. Після промов допускалася коротка репліка, яка здебільшого мала уточнювальний характер.

В Австро-Угорській монархії з 1873 р. функціонував *інститут судів присяжних*. Суддями присяжних, як правило, були не фахові судді, обрані з-поміж громади. Завдяки впровадженню суду присяжних відбулася спроба привнести у судовий процес громадські погляди, етичний світогляд і тим самим вирівняти винятково юридичний підхід фахового судді. Присяжним, згідно з

австрійським законодавством, міг бути громадянин Австро-Угорщини не молодше 30-річного віку з усією повнотою громадянських прав, не судимий, котрий вмів читати й писати, платив податки (в межах 10–20 зол.).

Суд здійснював свої функції на основі рішень. Австрійське процесуальне право передбачало такі види судових рішень, як *ухвали, постанови й вирок*. Ухвали й постанови виносив суд під час самого судочинства; з ними повинні були ознайомитися сторони процесу. На відміну від вироку, суд мав право змінити ухвалу чи постанову.

З усіх судових рішень вирок вважався найважливішим, як з формальної, так і з матеріальної точки зору. Матеріальна мета полягала у рішенні: винний обвинувачений, чи ні (якщо ж винний, то в якому вчинку). Варто відзначити, якщо під час судового засідання виявилось, що обвинувачений винний у скоєнні іншого злочину, не згаданого в акті обвинувачення, але щодо якого набиралося достатньо доказів, суд мав право врахувати це у вирок (якщо не вимагалось окремого подання прокурора). Коли ж обвинуваченому і так загрожувала кара смерті, виявлення нових, дрібніших злочинів не впливало на остаточний судовий вирок. Важливо зазначити, що на кару смерті не дозволялося карати особу вже покарану за той самий злочин тюремним ув'язненням. Покарання, яке передбачало позбавлення волі, але не було реалізованим, не стояло на заваді реалізації кари смерті.

При винесенні вироку, як велів §43 Кримінального кодексу Австрії, суди в Галичині враховували обтяжуючі й полегшуючі обставини скоєння злочину. Так, до обтяжуючих обставин належали: 1) сукупність скоєних злочинів; 2) повторюваність однорідних злочинів; 3) повторне вчинення злочину; 4) залучення до злочину інших осіб; 5) характер дії (підсудний – організатор злочину чи лише виконавець). Пом'якшуючі обставини стосувалися як самого злочину, так і особи злочинця. Наприклад, до пом'якшуючих винуватих обставин законодавство зараховувало замах, незакінчений замах і добровільну відмову від спричинення ще більшої шкоди. До пом'якшуючих обставин, як стосувалися злочинця належали: вік злочинця (якщо не досяг 20-річного віку,

то могли дати менше покарання), недостатній розумово-психічний розвиток, вчинення протиправної дії в стані тимчасового божевілля (особа не розуміла, що чинила), дія з намови або під примусом, вчинення злочину випадково, з недбалства або з не усвідомлення наслідків вчинку, намагання відшкодувати спричинену шкоду, явка з повинною, готовність співпрацювати зі слідством і повідомлення про інших учасників злочинів (§47).

Висновок. На сучасному етапі постає нагальна потреба у нових історико-правових дослідженнях, в яких на основі всебічного аналізу та неупередженого ставлення необхідно вивчити і узагальнити досвід функціонування кримінально-процесуального судочинства на українських землях, зокрема під владою Австро-Угорщини.

Дослідження стадії розгляду кримінальних справ у судових органах Галичини неможливі без об'єктивного наукового вивчення історичного правового як національного, так і міжнародного досвіду. Його використання дасть змогу створити оптимальну модель демократичного судоустрою, зробити судочинство ефективним, справедливим, щоб у різних юридичних конфліктах забезпечити панування верховенства права.